

relationship between language and culture. Moreover, literature acts as a conduit for understanding the dynamic shifts in meaning across cultural landscapes, emphasizing the inseparable bond between language and its cultural underpinnings. The significance of cultural awareness extends beyond language proficiency, influencing communication patterns and interactions. Awareness of cultural conditioning is pivotal in fostering effective cross-cultural communication, mitigating misunderstandings, and fostering mutual understanding. Educators, syllabus designers, and textbook writers must collaborate to develop comprehensive educational frameworks that enable learners to navigate diverse communication norms seamlessly. Leveraging literature alongside cultural context enhances learners' ability to navigate communication nuances effectively, facilitating the development of intercultural communicative skills essential in today's globalized world.

REFERENCES

1. Aynazarovna A. B. DEVELOPMENT OF INTERCULTURAL COMPETENCE OF STUDENTS IN LEARNING ENGLISH //International Journal of Pedagogics. – 2022. – T. 2. – №. 10. – C. 1-6.
2. Erkaya, O. R. (2005). Benefits of Using Short Stories in the EFL Context. Online Submission, Asian EFL Journal Vol 8, 2005
3. Loveday, L. 'Rhetoric Patterns in Conflict: the Socio-cultural Relativity of Discourse Organizing Processes', in Journal of Pragmatics, Vol. 7, 1983. 169-190
4. Saville-Troike, M. The Ethnography of Communication: An Introduction. Oxford: Basil Blackwell, 1982
5. Tannen, D. 'The Pragmatics of Cross-cultural Communication', in Applied Linguistics, Vol. 5, No. 3, 1984, 189-195
6. Wierzbicka, A. 'The Semantics of Direct and Indirect Discourse', in Papers in Linguistics, Vol. 7, No. 4, 1974. 267-308
7. Wolfson, N. 'Compliments in Cross-cultural Perspective', in J. M. Valdes (ed.) Culture Bound: Bridging the Culture Gap in Language Teaching. Cambridge: Cambridge University Press, 1986.

ÁDEBIY SHIGARMALARDAĞI FRAZELOGIYALIQ SÓZ BIRLIKLERINIŇ PRAGMATIKASI

Ikram Xalmuratov

Inglis tili hám ádebiyatı kafedrası oqıtıwshısı

NMPI

Dúnya til biliminde xalıqlardıń tili tariyxı, turmıs tárizi, milliy ózgeshelikleri, úrp-ádet hám dástúrleri, milliy-mádeniy ózine tán ózgeshelikleri ulıwma hám ózinshelik táreplerin frazeologizmler tiykarında úyreniwge qaratılǵan ilimiy-izertlewler kólemi kúnnen-kúnge keńeyip barmaqta. Sońǵı dáwirde alıp barılıp atırǵan ilimiy izertlewlerde tildıń pragmatikalıq ózgesheliklerin úyreniw baǵdarı rawajlanıp barmaqta.

Olardıń arasında óziniń qurılısı, mánilik ózgeshelikleri menen ajralıp turatuǵın birlikler – frazeologiyalıq sóz dizbekleri de bar.

Dúnya til biliminde, sonday-aq tuwısqan tillerde de frazemalardı lingvomádeniy, psixolingvistikalıq, kognitalogiyalıq, paralingvistikalıq, pragmalogiyalıq táreplerin úyreniwge úlken itibar qaratılmaqta. Tildegı bay frazeologiyalıq materiallar tiykarında bunday etip talqılaw til ilimi ushın úlken jetiskenlik, bay ilimiy derek bolıp xızmet etedi.

Lyonz bılay deydi; «Pragmatika tıńlawshını berilip atırǵan axborottı tap sóylewshi qálegenindey qabıl etiwge shaqırıw, maqseti ushın say keletuǵın tillik birliklerdiń kommunikaciya qollanıwı» dep túsindiredi. Pragmatika lingvistikalıq qurallardıń shaxslarara sóylesiwindegi rolin anıqlaw menen shuǵıllanadı. T.V.Kolshanskiydiń aytqanıday, sóylewshi subekt tuyǵı sezimlerde tán bolǵan belgilerden ajralǵan halda belgili bir xabardı jetkeriwı múmkın emes. Sóylew mazmunına únles, say tuyǵı sezim hám barlıq bahalar anıq tıńlawshıǵa qaratılǵan boladı. Áne usı tıńlawshı ushın

qaratılğan subekttiń sóylewine tán bolğan múnásebet belgileri – sóylewdegi barlıq boyawlar jámleńip pragmatika dep ataladı.

N.D. Arutyunova menen E.V. Paducheva [4], G. Klaus [6] sóylew tiline, onıń anıq dál kórinis tabatuǵın forması sóylew aktine názer awdarıp, pragmatikanı sóylew akti menen onı júzege asıw kontekstin izertleytuǵın taraw retinde tanıydı. I.P. Susov pragmatikanı «tańbalardıń onı qabıllawshıǵa qatnası» túrinde ǵana emes «tańbanı qollanıwshı – tańba – tańbanı qabıllawshı» túrinde tanıp, pragmatikanı keń mánide túsiniwge jol ashıp ǵana qoyǵan joq, sonıń menen qatar, onıń nızamlılıqların anıqlawǵa, izertlew sheńberin keńeyte túsiwge úlken tásirin tiygizdi [9]. G.V. Kim: «házir til biliminde tildiń barlıq jaǵdaydaǵı xızmetin kommunikativlik akt shártlerin eskere otırıp pragmatikalıq kóz-qarasınan qarastırıwǵa ayırıqsha dıqqat bólinip atır, sebebi til xızmetinde pragmatikalıq faktordıń roli ayırıqsha» – dep jazadı [3; 82].

Pragmatikanıń baslı maqsetleriniń biri – sózdiń qollanıw ózgesheliklerin túsindiriń jáne qalay túsiniriletuǵının anıqlaw. Til bilimindegi pragmatika tuwralı pikirlerdiń barlıǵı tásir etiw nátiyjelerin tallawǵa tiykarlangan. Onda adamnıń, yaǵnıy avtordıń zárúrli tillik birliklerdi tańlawdaǵı jáne maqsetke erisiw barısında axborottı beriw qábiletine ayırıqsha dıqqat awdarıladı. Pragmatika tildiń sóylesiw tájiriybesin xalıq ómiri menen baylanıstırıp, adamnıń álemde qabıllaw ózgeshelikleriniń kognitivlik bazasın, milliy mádeniy dástúrlerin, túsinigin tanıwdı úyretedi.

Pragmatikanıń anıqlaması menen stilistikaniń qaǵıydaları arasında uqsaslıq bar bolıp, ekewi de tásir etiw xızmetin kórsetedi. Avtor stilistikalıq qurallardı tańlap alǵanda adresatqa tásir etiw maqsetin gózleydi. Avtordıń tillik birliklerdi tańlap tańlap alıwı, onıń aqıl-oyı, sanasındaǵı pragmatikalıq maqsetti nátiyjeli shólkemlestire alıwına tikkeley baylanıslı. Sonlıqtan stilistika menen pragmatikalıq maqset birleskende ǵana teksttiń mánisi-xabarlaw mazmunı tolıq júzege asadı.

Pragmatika tillik tańbalardıń, onı qollanıwshı adamlardıń qarım-qatnasınıń parametrin izertleydi. Pragmatika teoriyasınıń probleması júdá keń, ol lingvistikalıq pánlerdiń barlıǵın birlestire aladı. Tildiń izertlewleriniń sinxronlı ólshemlerin anıqlaydı, filosofiyadaǵı pragmatikalıq baǵdardı yaǵnıy tildiń filosofiya menen baylanısın izertleydi, psixopragmatikalıq háreketti anıqlawǵa kúsh saladı, sóylew xızmetiniń teoriyasın, sóylew strategiyası menen kóz-qarasın anıqlaydı, kognitiv lingvistika, avtor sóziniń presuppoziciyasın, illokuciya t.b.máselelerdi qarastıradı.

Pragmatikanıń quramalı hám kóp aspektli taraw ekenligine ázelden-aq ilimpazlar dıqqat awdara baslaǵan.

Sóylew stilinde sóylew subekti-adresant jáne qabıllawshı, adresat. Adresant penen adresat pragmatikalıq faktorǵa jatadı hám bunda pragmatikalıq baǵdar ayırıqsha rol atqaradı. Ásirese awızeki sóylew stilinde pragmatikalıq faktordıń qatarına jatatuǵın tıńlawshıǵa ayırıqsha kewil awdarıwdı talap etedi. Mısalı, aytıwshı, kún ıssı dese, tıńlawshı shólledıń be dep aytıwshınıń aytqısı kelgen sózin aytıp bere aladı.

Pragmatika kórkem shıǵarmadaǵı obrazlardıń ruxıy keshirmesi, minez-qulqı, súwretlenip atırǵan waqıyadaǵı zaman hám orın, waqıyaǵa avtor kóz qarasınıń til quralları arqalı júzege shıǵıwı, qarım-qatnas háreketi sıyaqlı máselelerdi ashıp beriwde áhmiyetli. Bunda hár bir gáptin beriliwi ne ushın, qanday maqsette reallasqanın anıqlaw áhmiyetli. Sonlıqtan pragmatika avtor hám shıǵarma qaharmanları sóylewindegi túrli til quralları járdeminde súwretlengen, oqıwshıǵa tásir kórsetiwge qaratılğan avtordıń maqseti túsiniledi. Pragmatikada avtor hám qaharmanlar arasındaǵı sóylesiwlerde áshkara hám jasırın maqset (intenciya), sóylew taktikası, pragmatikalıq mániniń beriliw usıl hám quralları, pragmatikalıq presuppoziciya dıqqat orayda turadı.

Sóylew quramalı hám kóp qırılıs process bolıp, bunda tildiń barlıq tarawlarına tiyisli birlikler uyǵınlasıp avtordıń maqsetin júzege shıǵarıwǵa xızmet etedi. Máselen, *-Way-way, asılıp ǵana ólsembeken arǵıtqa! dep, aytıp awzın jıyǵan joq, hayalı, -Hámme tapqanın jazdırıp atır, qalay seni quralpadan qurı qaldırayın, ógizińdi men de xatlatıp, atladım jipten! Jurttan basılasañ ba!- dewi máttal, baqıraydı da qaldı, awzına sóz tússe qáne!*). Bunda gáptegi qollanǵan tillik qurallar unamsız hám kúlkili kóz-qarastı beriwge qaratılǵanlıǵı sezilip tur.

Gápte qollanılǵan frazeologizmler (*aytıp awzın jıyǵan joq, baqıraydı da qaldı, awzına sóz tússe qáne*) sóylewdegi situaciyanı hám situaciya qatnasıwshısı bolǵan qaharmannıń unamsız subektiv bahasın bórttirip kórsetken.

Ortada Nazarbay suq barmağın Tolıbaydı «Tasmañlay» atandırğan jıltır peshanağa shoshaytıp, -Mañlayıñnıñ jigin ğana, asqabaq bólgendey bılsh ettirip, balta bólgey seniñ» - dep pátlenip atır. Tolıbay da, qasındağı sheshek dağı bujır kisi de ashıwlanıw qayda, jılmayısıp, kúlip otır.

Bundağı mısalda pragmatikalıq potencialı(tásir kúshi) oqıwshını ózine qaratıw ushın emocional ekspressivlik boyawlardan utımlı paydalanıp, oqıwshınıñ tuyǵı sezimlerine kúshli tásir etip, onı tolqınlandırıp, sol obektke unamlı hám unamsız poziciyanı qalıplestiriwge qaratılğan. Shıǵarmadağı qatnasıwshı personajdıñ informativliktiñ emocionalıqqa baǵdarlanǵanı kórinip tur. Bul teksttiñ pragmatikalıq tásir kúshin arttırıp tur. Máselen, úndew sózler tuyǵı sezimdi bórttirip kórsetiw ushın kóbirek qollanıladı. Bul shıǵarmanıñ pragmatikalıq tásir kúshin arttıradı. Mısalı.

Way-way órtediñ-aw! Endi kirmeseñ de mennen kóredi, kiremen deseñ, Tolıbay kir degen, Jaqanın ishimizge kirgizip alıp. «iritki sala jaq» dep tağı mennen kórip seni almaydı, úhh!40b

Kórkem shıǵarmalarda qaharmanlar portretin súwretlewde emocionallıq kúshli súwretlenedi. Ásirese Sh.Seytov shıǵarmalarında súwretlewdiñ ózine tán usılı, personajlardıñ qarım-qatnasında, dialoglarda til birliklerin orınlı qollanıp, pragmatikalıq kúshin arttırǵanın kóriwge boladı.

Kórkem shıǵarmada súwretlengen qaharmanlar, olardıñ sóylewdegi qarım-qatnası, óz-ara qatnaslardaki tillik súwretlewler, siyasiy-mádeniy hám ádep ikramlılıq, ruxıy jaǵdaylarınıñ sóylesiw barısına tásiri máseleleri pragmatolingvistikalıq jaqtan talqılawǵa ayırıqsha áhmiyetke iye. Bir ğana shaxstıñ sóylewdegi jaǵdayı, jınsıy jaqtan aymashılıǵı, minez-qulqı, kelip shıǵısı, jası, maǵlıwmatı, keypiyatı sıyaqlı kórinislerden ibarat bolıp, olardıñ hár biri tillik birlikler, yaǵnıy grammatikalıq formalardan qollanıwına baylanıslı sóylesiwdegi waqıyalarda anıq kórinedi.

Mısalı, - *Saǵan házir; «baytal túwe bas qayǵı» bolıwı kerek edi, sen bolsañ malıńdı uwayımlap kiyatırsañ. Sirá, basıña ele tiymedi me deymen-aw!*

-Tiyse ne qılayın, aǵa, obalı bar ğoy! Bul ğana shashı uzın, aqlı kelte nashar, zulıptı suwırıp kirse boyma!

-Biz de óytiwdi bildik, zulıptı suwırmaq túwe, óziñ ashıp qol bılǵaǵanıńda da barsa dey ber. Kelip ayaǵın Qudaybergenniñ áteshtanına qattı tirep otır. Usı konteksttegi sóylesiw aktindegi qaharmanlardıñ er adam ekenligine baylanıslı ózgesheliklerinen kelip shıǵıp, tildiñ leksikalıq hám grammatikalıq birliklerinen paydalanǵanın kóremiz. Usı dialogtıñ ózinen kórinip turǵanıday qaharmanıñ kóz-qarası, pikirlewi, zaman zayılı, «shashı uzın, aqlı kelte» frazasın qollanıw arqalı súwretlengen. Demek pragmatolingvistikada shaxs máselesi oraylıq orında iyelep, sóylesiw barısında qatnasıwshı sóylewshi hám de tınlawshı shaxs pragmatikalıq komponentler qatarına kiredi. Haqıyqatında da sóylesiw eki tárepleme ekenligi, keminde eki kommunnikanttıñ bolıwın talap etedi. Adresant, adresat, ayırım waqıtlarda baqlawshı bolıwı da múmkin

1. Geeraerts, D. (2010). Theories of Lexical Semantics. Oxford University Press.
2. Searle, John R. 1979. Expression and meaning. Cambridge, UK: CambridgeUniversity Press.
3. Sauerland, Uli. 2012. The computation of scalar implicatures: Pragmatic, lexical, orgrammatical? Language and Linguistics Compass 6:36–49.
4. Арутюнова Н.Д., Падучева Е.В. Истоки, проблемы и категории прагматики. (Вступит. статья) // НЗЛ. Вып. 16. Лингвистическая прагматика. – М.: Прогресс, 1985. – С.3-42.
5. Жалгасов Н. Семантические сходства английских, узбекских и каракалпакских проverbsиальных образований с оценкой человека //Иностранная филология: язык, литература, образование. – 2020. – №. 1 (74). – С. 138-143.
6. Клаус Г. Сила слова. Гносеологический и прагматический анализ языка. - М.: Прогресс, 1967. - 216 с.
7. Колшанский Г.В. Прагматика языка // Сб. научн. тр. Моск. гос. пед. ин-та иностр. языков им. М. Тореза. - М., 1980. - Вып. 151. - С. 4-16.
8. Маслова В. А. Лингвистический анализ экспрессивности художественного текста. - Минск: Наука, 1997. - 156 с.
9. Сусов И.П. Прагматическая структура высказывания // Языковое общение и его единицы. - Калинин, 1986. - С. 15-21.